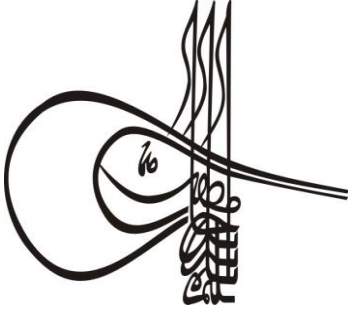

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/26, p. 171-184

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12488>

ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Article Info/Makale Bilgisi

✍ **Referees/Hakemler:** Prof. Dr. Caner ARABACI –
Yrd. Doç. Dr. Çağatay BENHÜR

This article was checked by iThenticate.

HİLAFETİN KALDIRILMASININ BOSNA-HERSEK BASININA YANSIMALARI (1924-1939)

*Cemile TEKİN**

ÖZET

İslam âleminde hilafet, Hz. Muhammed vefat edince (632) ortaya çıkmış bir kurumdur. Hilafet, Dört Halife'den sonra Emevilere, arkasından Abbasilere geçmiştir. Osmanlı Devleti'ne hilafetin geçmesi 1517'de Mısırın alınmasından sonra olmuştur. 1924'te TBMM tarafından kaldırılmasına kadar Osmanlı padişahları tüm Müslümanların başı olarak halife unvanını da taşımışlar, Müslümanlardan saygı görmüşlerdir.

İslam âlemini yakından ilgilendiren bir kurum durumundaki hilafetin kaldırılmasına Yugoslavya'da yaşayan Müslümanlar değişik şekillerde tepki göstermişler; bu konudaki fikirlerini Müslüman aydınlar basın aracılığıyla duyurmuşlardır. Hilafetin kaldırılması konusunda aydınlar iki gruba ayrılmışlar; muhafazakârlar, halifesiz olunamayacağını iddia etmişler. Bu yüzden Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'e ağır eleştiriler getirmişlerdir. Yenilikçi aydınlar, muhafazakârlardan farklı olarak hilafetin kaldırılmasını memnuniyetle karşılamışlar; Atatürk'e övgüyle destek vermişlerdir. Muhafazakâr aydınlardan İbrahim Hakkı Çokiç ve Abdullah Ayni Buşatlıç ile Nuriya Paşiç, konusunda klasik anlayışı savunmuşlar; hilafetin kaldırılmasının Boşnak asıllı Müslümanları ortada bıraktığını iddia etmişlerdir. Bunlara göre vakit geçirmeden tekrar hilafete dönülmesi gerekmektedir. Yenilikçi aydınlardan Hamdiya Çemerliç, Abdurrahman Meşiç, Osman Nuri Hacıç, Edhem Bulbuloviç, Maksim Svara, Munir Şahinoviç Ekremov, Atatürk'ün hilafet konusundaki icraatlarının olumlu olduğunu iddia etmişlerdir. Bunlara göre Atatürk, yaptığı inkılaplarla, özellikle hilafet kaldırmakla İslam dünyasına örnek olmuştur. Bu konuda ona Bosnalı Müslümanların destek vermeleri gerekir.

Bosna-Hersek aydınları, kendi görüşlerine uygun gazete ve dergilerde yazdıkları yazılarla hilafet konusunu tartışmışlar; çağdaş anlamda bu alanda yapılanın önemini değişik örneklerle vurgulamışlardır. Bu makalede Atatürk'ün sağlığında Bosna-Hersek'te

* Yrd. Doç. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, El-mek: cemileh@hotmail.com

çıkan gazete, dergi ve kitaplarda hilafetle ilgili yayımlanan yazılar ve yazarları tespit edilip görüşleri ayrı başlıklar altında incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Hilafet, Atatürk, Bosna-Hersek

REACTIONS AGAINST THE ABOLITION OF CALIPHATE IN THE MEDIA OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

ABSTRACT

Institution of "caliphate" encompassing the Islamic World has appeared when the prophet Mohammed passed away in 632. It is transferred to Ottoman Empire after the conquest of Egypt in 1517. Padişahs of the Empire has been called caliph until abolished in 1924 by Turkish Grand National Assembly.

When the caliphate abolished, Muslims in Yugoslavia reacted the process in a myriad of different methods. Most of them, particularly Muslim intellectuals, were active in media. Intelligentsia was split over the abolition of caliphate of which the conservative party defended the vitality of caliphate. They critiqued Atatürk heavily. On the other hand, modernist intellectuals were appreciated due to its abolition unlike conservative ones, and were proud of Atatürk. Among the conservative intellectuals, İbrahim Hakkı Çokiç and Abdullah Ayni Buşatliç and Nuriya Pashic defended the classical concept; they claimed that the abolition of the Caliphate left the Bosniak Muslims alone. According to them, it is necessary to turn back to caliphate without wasting time. Innovative intellectuals Hamdiya Çemerliç, Abdurahman Meşic, Osman Nuri Hadzic, Edhem Bulbulovic, Maksim Svara, Munir Şahinovich Ekremov, Atatürk's actions on the issue of caliphate were regarded to be positive. According to them, Atatürk, with the revolutions he has made, is an example for the Islamic world, especially by removing the caliphate. Bosnian Muslims should support him in this regard.

Intellectuals of Bosnia-Herzegovina discussed the issue through newspapers associated with their circle of view. This paper aims at investigating the pieces related to caliphate written in newspapers, magazines and books during the reign of Atatürk and setting forth the mainstream problems regarded by Bosnian intellectuals.

STRUCTURED ABSTRACT

Institution of "caliphate" encompassing the entire Islamic World has appeared when the prophet Mohammed passed away in 632. It is transferred to Ottoman Empire after the conquest of Egypt in 1517. Padişahs of the Empire has been called caliph until abolished in 1924 by Turkish Grand National Assembly. Bosnia and Herzegovina's press, after 1933, was more interested in Atatürk's principles and reforms and announced the developments in Turkey announces to their readers. The writers, in their opinion, were evaluating the revolutions and trying to direct their followers. Especially the removal of the Caliphate, which deals

with all Muslims, was the subject of the greatest interest of Bosnia and Herzegovina authors.

When the caliphate abolished, Muslims in Yugoslavia reacted the process in a myriad of different methods. Most of them, particularly Muslim intellectuals, were active in media. Intelligentsia was split over the abolition of caliphate of which the conservative party defended the vitality of caliphate. They critiqued Atatürk heavily. On the other hand, modernist intellectuals were appreciated due to its abolition unlike conservative ones, and were proud of Atatürk. Among the conservative intellectuals, İbrahim Hakkı Çokiç and Abdullah Ayni Buşatliç and Nuriya Pashic defended the classical concept; they claimed that the abolition of the Caliphate left the Bosniak Muslims alone. According to them, it is necessary to turn back to caliphate without wasting time. Innovative intellectuals Hamdiya Çemerliç, Abdurahman Meşic, Osman Nuri Hadzic, Edhem Bulbulovic, Maksim Svvara, Munir Şahinovich Ekremov, Atatürk's actions on the issue of caliphate were regarded to be positive. According to them, Atatürk, with the revolutions he has made, is an example for the Islamic world, especially by removing the caliphate. Bosnian Muslims should support him in this regard.

Conservatist journalists gathered around the Hikmet magazine in particular and demanded the caliphate to follow the views of the Salafi's Egyptian-Syrian representative Emir Şekib Arslan. He was one of the most prolific writers in Bosnia and Herzegovina who visited Bosnia in 1932. Conservative circles followed the social, religious and political events in Islamic countries from their works and these pieces attracted the attention of the Muslim public to a great extent.

Some of the religious reformists partially supported the Turkish revolutions while others claimed that the Yugoslavian Muslims have gone from imitating the revolutions that Atatürk has made in his path. They aimed at building an Islamic culture suitable for the Slavic nature of Bosnian-Herzegovina Muslims. They also stressed that it would be appropriate for Yugoslavian Muslims to benefit from the positive aspects of European civilization, which are more advantageous than the Turks. The religious reformists and their views will be examined separately below.

It seems that Bosnia and Herzegovina's reformists have been influenced by religious or political influences in the removal of the caliphate. They have put forward ideas on the issue of reformism and the fate of the caliphate in Turkey; Bosnia and Herzegovina attracted considerable attention in the public opinion. Innovative intellectuals have supported the reforms that Mustafa Kemal Atatürk has guided. Among these, there have been differences on the characteristics of the revolutions and on the evaluation of their fields, whether they are in the field of Islam or the reform of the Turkish nationalists.

While reactions towards Atatürk's concept of comprehension between 1924-1939 in the newspapers, magazines and books were seen to have been heavily influenced by the Islamic part of Bosnia, it was seen that the reformists influenced by Europe from the other side displayed favorable opinions. The third group, which is a non-Muslim, revealed the writer of the Novi Behar magazine, Maksim Svvara; has fully regarded the

Turkish Studies

abolition of the caliphate as positive. Reformists, all in all, stated that Mustafa Kemal Pasha was the only one who lifted the Turkish nation to the footsteps when the Ottoman State was in a completely dismembered condition. While the caliphate, which was in a very weak political and economic context, watched the sinking of the "state ship" he expressed his gratitude to the Turkish nation for his reforms.

All in all, the reactions in the Bosnian press reflect an association between tradition and opposition to the removal of the Caliphate. In the discussions about the Caliphate, nationalist patterns in one hand and countries originating from the Muslim community outside the nation overlap with each other. The tradition of the new and the non-reformists are changing magazines. This demonstrates that the Bosnian press is a pluralist medium. What has been said in favor of and against the caliphate has been handled in the same way as those described in contemporary Islamic pronouncement.

Intellectuals of Bosnia-Herzegovina discussed the issue through newspapers associated with their circle of view. This paper aims at investigating the pieces related to caliphate written in newspapers, magazines and books during the reign of Atatürk and setting forth the mainstream problems regarded by Bosnian intellectuals.

Keywords: Caliphate, Atatürk, Bosnia and Herzegovina

Giriş

Halef, naip anlamlarına gelen halife, Hz. Peygamberin halefi, ondan sonra, yerine geçen kişinin unvanıdır. Hz. Muhammet vefat ettiğinde (ö. 632), sahabe Hz. Ebu Bekir'i onun yerine halife olarak seçti İslam tarihinde halifelik başladı. Hz. Ebu Bekir'den sonra 634'te Hz. Ömer halifelğe getirildi. Onun ardından 644'te Hz. Osman, ondan sonra da (656) Hz. Ali halife oldu.

Hz. Ali'den sonra (661) Muaviye isyan yoluyla hilafeti eline geçirdi. Onun zamanında (661-680) hilafet babadan oğula geçen saltanat haline getirildi. Muaviye'nin başlattığı Emevi iktidarı devri Abbasiler tarafından ihtilalle devrildi, ama onlar da veliaht düzenini devam ettirdi.

Yavuz Sultan Selim (1512-1520) Mısır ve Arap yarımadasını olduğu gibi Osmanlı sınırları içine alınca (1517) hilafetin Osmanlı Devleti'ne geçtiği kabul edilir. Fakat Osmanlı tarihinde 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması'na gelinceye kadar hiçbir padişah bu sıfatı kullanmamıştır. Bu antlaşmada İlk defa Osmanlı Sultanı'nın "Müslümanların Halifesi" sıfatıyla Kırım Müslümanlarının hamisi olduğu ibaresi geçmiştir. Bundan sonra iktidara gelen her bir padişah 1924'e kadar halife unvanını da kullanmıştır (Arnold, 1964: 149)

Bugünkü Bosna-Hersek Devleti'nin bulunduğu saha Atatürk döneminde (1923-1938) Yugoslavya Krallığı'nın bir parçasıydı. Mustafa Kemal'in kişiliği ve faaliyetleri ile Bosna-Hersek kamuoyunun ilgilenmesi onun önderliğinde Türk milletinin bağımsızlık mücadelesiyle başlar.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanına kadar (29 Ekim 1923) Bosna-Hersek basını, "Doğu Meselesi" ile ilgilenerek Türk Milli Mücadele hareketini, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin çalışmasını, Anayasa reformunu izlemiş; bunlarla ilişkili olarak Mustafa Kemal'den de bahsetmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra Mustafa Kemal Atatürk'ün hızlıca inkılapları uygulamaya başlamasıyla günlük gazeteler ve dergiler okurlarına detaylı şekilde bunlar hakkında bilgi vermiştir.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/26

Türkiye’deki gelişmeler, Atatürk’ün şahsiyetine yönelik ilgiyi artırmış; bu durum Yugoslavya ile Türkiye arasında dostluk kurulmasına sebep olmuştur. Buna bağlı diplomatik ilişkiler ilk 28 Ekim 1925’te kurulmuştur. Birinci Balkan Konferansı’ndan (Ekim 1930) sonra Türkiye, Yugoslavya’ya karşı siyasi alanda ciddi anlamda yaklaşma girişiminde bulunmuş; 1931’de İstanbul’da düzenlenen İkinci Balkan Konferansı ve arkasından Yugoslavya kralı Aleksandar’ın 04 Ekim 1933’te Türkiye’ye ilk resmî ziyareti gerçekleşmiştir. İki ülke arasındaki bu sıcak ilişkiler, Yugoslavya’da Atatürk ve Türkiye’ye ilgiyi daha da artırmıştır. Yeni Türkiye’nin tarihî oluşumuyla ilişkili olarak Atatürk’ün hayatı ve faaliyetlerini Bosna-Hersek kamuoyuna aktarmak amacıyla yeni telif eserler ve çeviriler çıkmaya başlamış; Türkiye Cumhuriyeti’ne yönelik çıkan yayınlarda neredeyse istisnasız olarak tamamında Atatürk’ten bahsedilmiştir.

Bosna-Hersek basını, 1933’ten sonra Atatürk ilke ve inkılaplarıyla daha çok ilgilendi. Türkiye’de olup bitenleri Müslüman okurlarına duyurdu. Yazarlar, kendi görüşlerine göre inkılapları değerlendiriyor, takipçilerini yönlendirmeye çalışıyorlardı. Özellikle tüm Müslümanları ilgilendiren hilafetin kaldırılması, Bosna-Hersek yazarlarının en çok ilgilendikleri konu oldu.

Hilafetin kaldırılması, sadece eski bir Osmanlı toprağı olan Bosna-Hersek’te gündemi meşgul etmemiş; Türkiye sınırlarının çok ötesinde özellikle Hindistan Müslümanları da bu konuya tepki vermiştir. Bunlar, Mustafa Kemal’in “*Hilafetten taarruz edenler, mileli İslamiyeden Türkü çekemeyenler değildi. Fakat Çanakkale’de, Suriye’de, Irak’ta İngiliz bayrakları altında Türklerle vuruşan mileli İslamiye idi.*” şeklindeki sert tepkisini almış (Lewis, 1985:262-263), bunun karşısında geri adım atmak zorunda kalmışlardır.

Hem tüm Balkanlar hem de Bosna’daki Müslümanların büyük çoğunluğu hilafetin kaldırılmasını korkunç bir felaket olarak algılamış; bu, büyük bir şok etkisi yaratmıştır. Onlar hilafetin kaldırılmasıyla Türkiye’nin artık Osmanlı Devleti’nin eski ihtişamlı günlerine dönemeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Bunun için 1924’te Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde hilafet kaldırıldıktan sonra Bosna’da bu konuyu ele alan en az on adet yazı yayımlanmıştır.

Bosna-Hersek basınında “*Hilafete evet mi hayır mı*” konusunun başlangıçta daha geniş olarak “*inkılaba evet veya hayır*” bağlamına yerleştirildiği rahatça söylenebilir. Bu meseleyle ilgili yazılmış yazıların büyük çoğunda hilafet kaldırılmış olsa da bu kurumun bir gün yeniden canlanacağı yönünde kanaate varılmıştır.

Tüm İslam dünyasını ilgilendiren bir kurum olarak hilafetin yenilenmesine, Bosna-Hersek’te önce ulema sonra da diğer Müslüman aydınlar yazılarıyla temas etmişlerdir. Bu makalede Atatürk’ün kaldırdığı hilafet konusunda Bosna-Hersek Basınındaki tepkiler incelenecektir.

HİLAFETİN KALDIRILMASININ BOSNA-HERSEK BASININA YANSIMALARI

Türkiye’yi laikleştiren fırtınalı siyasi ve sosyal değişimler, Bosna-Hersek’te özellikle Müslüman çevrelerde büyük yankı uyandırmıştır. Onlar bu konuda ikiye bölünmüşler bir tarafta muhafazakârlar veya gelenekçiler, diğer tarafta ise yenilikçiler veya devrimciler yer almışlardır. Bosna-Hersek’te çıkan *Novi Behar* (Seyhan-Semiztürk-Dizdar, 2016:286-287), *Hikmet* (Seyhan-Semiztürk-Dizdar, 2016:309-310) ve *Gajret* (Seyhan-Semiztürk-Dizdar, 2016:284-285) gibi gazete ve dergiler Atatürk’ün inkılap faaliyetlerine ilgi göstermişlerdir. Bundan dolayı Atatürk’e dair ilk monografinin Saraybosna’da çıkması tesadüf değildi. Söz konusu *Gazi Mustafa Kemal Paşa* isimli kitap Maksim Svare tarafından hazırlanmış ve Saraybosna’da basılmıştır.

1. Bosna-Hersek'teki Muhafazakâr Aydınların Tepkileri

Hilafetin kaldırılmasıyla ilgili olarak Bosna-Hersek'te değişik çevrelerde farklı tepkiler ortaya çıkmış; yukarıda bahsedildiği gibi Müslüman çevreler bu konuda ikiye bölünmüşlerdir. Bunun için Türk inkılabına yönelik basında değişik yazılara yer verilmiştir.

Gelenekçiler, özellikle *Hikmet* dergisinin çevresinde toplanmış olup bunlar, Selefilere Mısır-Suriye temsilcisi Emir Şekib Arslan'ın (ö. 1946) görüşleri doğrultusunda hilafetin ihyasını talep etmişlerdir. Şekib Arslan, 1932 yılında Bosna'yı ziyaret eden Bosna-Hersek'te en fazla eseri çevrilen yazarlardan biridir. Gelenekçi çevreler İslam ülkelerindeki sosyal, dinî ve siyasi olayları onun eserlerinden takip ediyorlar, Müslüman kamuoyunun dikkatini büyük ölçüde çekiyorlardı.

Hikmet dergisinin sahipleri ve aynı zamanda editörleri olan Çokiç kardeşler, özellikle geleneksel İslami ilimlerde oldukça eğitilmiş olup klasik İslam'ı savunuyorlardı. Bunlar, Bosna ulemasının muhafazakâr kısmının temsilcisi sıfatıyla kendi görüşlerine göre İslam'a uygun düşmediğine inandıkları inkılaplara, özellikle Türkiye'de Atatürk'ün liderliğinde gerçekleştirilen inkılaplara yönelik eleştirileri öne çıkarıyorlardı. İlk tepkiler gelenekçi Bosna ulemasından geldiği için bu çalışmada öncelikle hilafetin kaldırılmasına karşı olduklarına ilişkin görüşlerini ortaya koyanlar üzerinde tek tek durulacaktır.

1.1. İbrahim Hakkı Çokiç

Ulema ailesinden gelen Saraybosna kadısı İbrahim Hakkı Çokiç (Seyhan-Semiztürk-Dizdar, 2016:309-310), Osmanlı hâkimiyeti döneminde dünyaya gelen, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda karakteri biçimlenen, mücadele meyvelerini Krallık Yugoslavyası'nda veren, Yugoslav komünizmini gören bir ilim adamıdır.

Tuzla şehrinde çıkan *Hikmet* dergisinin sahibi ve editörü olan Çokiç, Atatürk ilke ve inkılaplarıyla ilgili bütün hareketleri takip etmiştir. 1929-1936 yılları arasında yayımlanan dergisinde Boşnakların kültürü ile İslami kimliğini savunmuş; Bosna-Hersek'teki Müslümanların ayakta kalmasını ancak hilafet müessesesinde gördüğünü yazmıştır. Bunun için bir İslam hukukçusu olarak Türkiye'de 1923 yılından sonra meydana gelen siyasi gelişmeleri takip etmiş; Osmanlıların Balkanları terk etmesi yüzünden Bosna Müslümanlarının sahipsiz kalmalarına büyük bir tepki göstermiş; bu konudaki görüşlerini şöyle ifade etmiştir:

“Müslüman ruhuna yabancı olan inkılapların ilk amacı dini devletten ayırmaktır. İkinci adım sadece Türklerin halifesi olmayan, tüm İslam dünyası tarafından kabul edilen halifenin kovulmasıdır. Üçüncü adım ise hilafetin kaldırılmasıdır. Bunun böyle olmasını istemek ne Türk milletinin ne de Türk idarecilerinin hakkıdır. Bu olay, İslam milletlerinin Türklere karşı sempatilerini ve saygılarını yok etmiştir. Hâlbuki İslam milletlerinin Türklere karşı sevgisi Lozan'da İsmet Paşa ve heyetinin diplomasisinden sonra daha fazla olmuştur. (Çokiç, 1929:117)”

Türkiye'de tüm dünya Müslümanlarını ilgilendiren konularda yapılan inkılaplara karşı çıkan kadı Çokiç, hilafetin kaldırılmasının Milli Mücadele'ye topyekün olarak katılan Türk milletinin beklentileri dışında gerçekleştiğini savunmuş, bunu şu şekilde vurgulamıştır:

“Mustafa Kemal ve arkadaşları tüm başarıları kendileri üstlenerek geniş kitlelerin sempatilerini kullanmış; Sultana ve tüm Osmanlı hanedanlığına karşı tavır alarak onları tahttan indirdikten sonra ülkeden kovmuştur. Tüm bu olup bitenlere Türk Milleti müsamaha göstermiştir. Yalnız tüm İslam dünyasının yanında yer alan bilinçli insanlar hilafetin kaldırılmasından rahatsız olmuşlardır.” (Çokiç, 1930: 82).

Bulunduğu makama layık olmayan halifenin görevden alınmasının kesinlikle sakıncalı olmadığını, bununla birlikte Osmanlı ailesinin tamamının bundan sorumlu tutulamayacağını savunan

Çokiç, bu konudaki görüşlerini şöyle ortaya koyar: “*Halife birey olarak bu makama laik olmayabilir ve bundan dolayı görevden alınabilir. İslam dünyası ne bu olaya ne de bu türden bir sebeple tüm Osmanlı hanedanlığının tahttan indirilmesine karşı problem çıkarırdı. Fakat büyük ve çok itibarlı bir ailenin kadın erkek, genç yaşlı demeden tüm fertlerinin ülkeden kovulması affedilmez bir günahıdır*” (Çokiç, 1930:142).

Yazar Çokiç, Türkiye’de yapılan inkılapların en önemlilerden biri olarak hilafeti görür. Kemalistlerin hilafeti kaldırıp halifeyi ülkeden kovmaları konusunda Katolik dünyasının dinî otoritesini somut bir örnek olarak verir. Mussolini (1922-1943), Vatikan’da yetmiş sene hapsedilen papayı resmen tanımış, bir milyar İtalya lirası ile denize geçişi olan İtalya toprağının bir kısmını ona vermiş; Papa’yı ve dünya Hristiyan ruhani liderliğini tanıdığını ilan etmiştir (Çokiç, 1930:144).

Çokiç’e göre yeryüzünde nerede olursa olsun ruhani otoriteye ihtiyaç vardır. Ancak bu sayede aynı dine mensup olan devletlerarasında sağlam bir işbirliği olabilir. Bunun için hilafetin devamı gereklidir.

1.2. Abdullah Ayni Buşatlić

Hilafetin kaldırılması konusunda İbrahim Hakkı Çokiç dışında *Hikmet* dergisinde Abdullah Ayni Buşatlić (ö. 1946) isimli başka bir Boşnak aydını da yazılar kaleme almıştır (Buşatlić, 1925: 1). Bosna-Hersek’te devrin en şöhretli kadısı olan Hafız Abdullah Ayni Buşatlić Efendi, Zvornik sancağına bağlı Vlasenisa nahiyesinde doğdu. Saraybosna’da Gazi Hüsrev Bey Medresesi’nden mezun oldu. Mekteb-i Nüvvab’da tahsilini tamamladıktan sonra hem baş kadı, hem de Mekteb-i Nüvvab’da İslam hukuku hocası olarak görev yaptı (Dervişević, 2014:37).

Türkiye’de Atatürk’ün gerçekleştirdiği inkılaplara İslam dini açısından tehlikeli bulduğu için şiddetle karşı çıkanlardan biri olan Buşatlić; “*Türkiye’de Müslümanları köle durumuna getiren ve Türkiye dışındaki Müslümanların zehirlemesine sebep olan Kemalist rejime karşı Müslümanlar nasıl bir tavır koymalılar ve din olarak İslam’a karşı bu rejimin planlarının ne olduğunu iyice bilmelidirler.*” demekte, devamında; “*Bunun bilinmesi için Kemalist rejim İslam’a uygun mudur? Bugünkü inkılap rejimi altındaki Türkiye’ye İslam devleti denebilir mi?*” Buşatlić, 1930: 352), diye sormaktadır.

Buşatlić, devletleri, İslam devletleri ve bunun dışında kalan devletler olarak ikiye ayrıldıktan sonra bir ülkeye İslam devleti demek için o ülkenin dininin sadece İslam olmasının yetmeyeceğini; temel kanunlarının ve diğer kanunların Kur’an prensiplerine göre yapılması, Kur’an prensiplerine aykırı olmayacak şekilde düzenlenmesi gerektiğini iddia etmektedir. Bu durumda böyle bir devletin idari sisteminin monarşi veya cumhuriyet olup olmadığının önem arz etmediğini ileri sürmektedir. Onun hilafet konusundaki görüşlerini tespit etmek için de “Hilafet Meselesi ve Halifenin Seçimi” adlı yazısına göz atmak gerekecektir.

Hilafetin temel görevini dünyevi ve manevi yönetimi birlik içinde tutmak; İslam dinini korumak ve şariat kurallarına dayanarak problemlerin çözümlenmesini sağlamak olarak tanımlayan Buşatlić, bunun için halifeliğin kaldırılması olayını hem Türkler hem de tüm Müslümanlar için zararlı bir hareket olarak değerlendirmektedir. Bu durumun devamlı böyle sürüp gitmeyeceğini, yeni bir halifenin seçilmesi gerektiğini düşünmekte; seçim sürecine Yugoslavya Müslümanlarının da dâhil edilip Kahire’de düzenlenecek kongreye Yugoslavya temsilcilerinin katılmasının gerektiğini söylemektedir. Halifenin seçiminde Vatikan ile yapılan Konkordato uygulamasına benzer bir anlaşmanın halifeyle yapılması önerisinde bulunmakta; olası yeni seçilmiş halifenin Yugoslavya’daki Müslüman liderlerine dinî yetkilerin vermesi gerektiğini öne sürmektedir.

Buşatlıç, Kemalist rejim Türkiye’de İslam dinini resmen kaldırıp yerine laik devlet sistemini uygulamaya başladığını, dünyada Türkler dışında sadece Bolşeviklerin ve Meksikalıların böyle bir uygulamayı yaptıklarını iddia etmektedir (Buşatlıç, 1930:33-34).

Hilafetin kaldırılmasının sadece Türkiye’yi ilgilendiren bir konu olmadığını, bu hususun diğer Müslümanları da derinden etkileyeceğini ileri süren Buşatlıç: “*Hilafetin kaldırılması sadece Türkiye’deki Müslümanlara kabul ettirme çabası olarak gösterilmemiş, kendi liderleri aracılığıyla diğer İslam milletlerine de kabul ettirilmeye çalışılmıştır. Örneğin Türk idarecileri Kudüs’te 1931 yılında düzenlenmiş Kudüs-İslam Kongresini engellemek için ellerinden geleni yaptıkları halde başarılı olmadıklarını Şekib Arslan’ın 33. ve 34. sayı ve 1930 tarihli ‘Hikmet’ gazetesindeki yazılarıyla Bosna Müslümanlarına bilgi olarak duyurulmuştur*” (Buşatlıç, 1930:352). demekte, Bosna-Hersekli aydınların bir kısmının tahsil gördükleri İslam ülkelerindeki ünlü şahıslardan etkilenip Bosna’daki basın organları aracılığıyla propaganda yaparak hilafetin geri getirilmesi yönünde çaba içine girilmelerini istemektedir.

1.3. Nuriya Paşiç

Atatürk döneminde Türkiye’de yapılan inkılaplarla yakından ilgilenen Bosna-Hersek yazarlarından biri de Nuriya Paşiç’tir. Novi Behar dergisinde “Kemal Paşa ve Biz” başlıklı makalesindeki: “*Türkiye’yi İslam’ın temsilcisi ve merkezi olarak görmeye alışmıştık. Tarihimizde bu alışkanlığın önemi büyüktü. Gerçi bugün de Türkiye’nin etkisi göz ardı edilemez. Şüphesiz Türkiye kendi coğrafi konumu ve siyasi rolü ile bir zamanlar tek İslam siyasi gücünün temsilcisi durumundaydı. Arapların dünya hâkimiyetinin çöküşünden sonra İslam’ın ve onun siyasi çıkarlarının koruyucusu Türklerden başka kimse değildi*” (Paşiç, 1932-1933: 53), ifadesinden onun Bosna-Hersek Müslümanlarının İslam âleminde tek Türklere güvendiklerini ve kendilerini tek Türkiye’ye bağlı gördüklerini kabul ettiği anlaşılmaktadır.

Paşiç, aynı makalede Türkiye’nin bir zamanlar İslam dünyasının lideri olarak emperyalist devletlere karşı göğsünü siper ettiğini şöyle vurgulamaktadır:

“*Türkler, İslam’ın koruyucusu ve temsilcisi olarak gücü yettiğinde sömürgeci devletlere karşı İslam’ın çıkarlarını koruyorlardı. Bu konuda Türklere karşı hiçbir itirazımız yok. Tam tersine İslam düşmanlarını korkutarak kahramanlık destanları yazdıklarından dolayı onları övmemiz gerekmektedir.*” (Paşiç, 1932-1933: 52).

Osmanlı döneminde halifenin İslam toplumlarının hamisi olduğunu, bunun için sıkıntıya düşenlerin Türkiye’ye sığındıklarını söyleyen Paşiç, Boşnak asıllı Müslümanların lider kabul ettikleri Türkiye üzerinde gözleri olduğunu ve hilafetin kaldırılmasıyla tüm ümitlerinin kesildiğini vurgulamakta, bunun için şöyle demektedir:

“*Medeni barbarlar olan Avrupalılar, İslam dünyasındaki siyasi ve manevi dağılışı yüzünden ardı ardına İslam devletlerini işgal etmeye başladıkları dönemde Türkiye tüm İslam dünyasının sığınma yeri olmuştur. Yani Türkiye, başındaki Halife ile kendi idaresi altındaki Müslümanların ümidi idi. O dönemlerde Türkiye’nin Müslümanlara sahip çıkma konusundaki rolü çok büyük olmuş; İslam dünyasının merkezi sıfatıyla İslam dayanışmasına çok katkı sağlamıştır. İşte bunun için düne kadar gözlerimiz Türkiye üzerinde olmuştur. Türk milleti bize sırtını döndüğü için bugün bunu kabul etmiyoruz. İslam dünyasının ruhani liderliğinden yani hilafetten vazgeçerek aydınlık geleceğine son vermesine biz çok üzüldük.*” (Paşiç, 1932-1933: 52).

2. Yenilikçi Bosna-Hersek Aydınlarının Tepkileri

Hilafetin kaldırılmasına Bosna-Hersek yenilikçilerinin dinî veya siyasi özellikler taşıyan etkilenmelere geçtikleri görülmektedir. Bunlar, Türkiye’deki inkılapçılık meselesi ve hilafetin kaderi

konusunda fikirler ortaya koymuş; Bosna-Hersek kamuoyunda ciddi şekilde dikkat çekmişlerdir. Yenilikçi aydınlar, kendilerine yol gösteren Mustafa Kemal Atatürk'ün gerçekleştirdiği inkılaplara destek vermişlerdir. Bunlar arasında inkılapların özellikleri ve alanlarının değerlendirmesi üzerinde, İslam alanında mı yoksa Türk milliyetçilerinin inkılabı mı olduğu konusunda ayrılıklar ortaya çıkmıştır. Çünkü İstiklâl Harbi'nin ideolojisi, yeni Türkiye Cumhuriyeti'ndeki resmî görüşün daha sonra iddia ettiği gibi "*Türkçülük*" değil, Erik J. Zürcher'in tabirini kullanacak olursak "*Müslüman milliyetçiliği*" idi. Hareketin kurumları da ilerleyen yıllarda savunulduğundan farklı olarak "*etnik bir gruba*" atıf yapmayan, "*dinî topluluk/Müslümanlık*" anlamındaki "*millî*"liği vurguluyorlardı. "*Kuvayı Milliye*," "*Misak-ı Milli*," "*Büyük Millet Meclisi*" gibi benzeri deyimlerdeki "*millî*" ve "*millet*" ifadeleri "*Türklük*"e değil "*İslâm*" ve "*Müslümanlar*"a işaret ediyordu (Hanioğlu, 2017: 15). Bunun için özellikle Hint ve Yugoslavya Müslümanları, Atatürk'le Türkiye Cumhuriyeti'yle yakından ilgilenmişlerdir.

Dinî yenilikçilerden bazıları Türk inkılaplarını kısmen desteklemiş; bazıları ise Yugoslavya Müslümanlarının yolunun Atatürk'ün gerçekleştirdiği inkılapları taklit etmekten geçtiğini; bu sayede Bosna-Hersek Müslümanlarının Slav tabiatına uygun İslam kültürünü inşa edebileceklerini savunmuşlardır. Bunun yanında Yugoslavya Müslümanlarının Türkler'den daha avantajlı oldukları Avrupa uygarlığının olumlu yönlerinden faydalanmasının uygun olacağını da vurgulamışlardır. Dinî yenilikçiler ve bunların görüşleri aşağıda ayrı ayrı incelenecektir.

2.1. Hamdiya Çemerliç

Atatürk ilke ve inkılaplarına destek verenlerin başında gelen Prof. Dr. Hamdiya Çemerliç'in (Karčić , 2006:43), Saraybosna Mekteb-i Nüvvab'da hocalık yaptığı sırada Türkiye'de yapılan inkılaplara ilişkin muhafazakâr olarak bilinen Bulbulović'in bakış açısına karşı çıktığı "*Hilafet, Müslümanların Dinî Birliği*" adlı kitabında açıkça görülmektedir. Çemerliç, halifenin tüm İslam dünyasındaki Müslümanların dinî ve siyasi lideri olduğunu vurgulayıp halifeyi papa ile kıyaslayan Batılı yazarlar ile aynı fikri paylaşmadığını şu şekilde açıklamıştır:

"Hilafet devlet ve dini içine alan bir kurumdur. Bunun için sadece dinî kurum olarak işlev görmez, çünkü İslam hukuku dini devletten ayrı kabul etmez. Fakat çoğu Batılı yazarlar hilafetin tarihsel gelişimini inceleyerek İslam'da dinin devletten ayrıldığını, halifeye sadece dinî, devlet adamlarına ise siyasi görevlerin verildiğini iddia etmektedirler. Batılı yazarlar, bu kesinleştirmeye göre hilafeti Katolik kilisesiyle kıyaslamışlardır. Fakat bu kıyaslama yanlıştır, çünkü İslam böyle bir ayırım yapmaz ve bu yüzden halifenin statüsü papanın statüsüne uymamaktadır." (Çemerliç, 1942:82).

Çemerliç'in, papayı halife ile kıyaslama konusunda Bulbulović'in iddiasına karşı çıktığı halde Bulbulović'in hilafete bakışına oldukça yaklaştığı şu ifadesinden anlaşılmaktadır:

"Hilafetin sadece dinî yönüyle gerçekleşeceğinin mümkün olabileceğini düşünmekteyim. Bugünkü zaman ve Müslümanların ihtiyaçları, İslam dünyasının kaderini etkileyecek bir İslam kurumuna zaruri ihtiyaç olmaktadır. Bu kurum sırf dinî özeliği taşıyacak yeni hilafet olabilecektir." (Çemerliç, 1942:87).

Yukarıda bahsedildiği gibi Çemerliç'in Mekteb-i Nüvvab'da görev yaptığı sırada kaleme aldığı "*Hilafet, Müslümanların Dinî Birliği*" adlı kitabı, İslam hukuk kurumu üzerinde ilk ve tek çalışmadır. Bu eserde kullandığı kaynaklar dikkat çekmektedir. Çemerliç, İbn Haldun, klasik Müslüman kuramcısı El-Maverdi, 1898'de İslam hukuku teorisi üzerinde çalışmalarda bulunan Savas Paşa, 1926 yılında Fransızca "*Hilafet ve doğulu milletlerin topluma karşı evrimi*" adlı eserin yazar Mısırlı Abdurezak Senhuri'den yararlanmıştı. Diğer taraftan meşhur Fransız oryantalist aynı

zamanda kendisi ile Mehmed Begoviç'in danışmanı olan G. H. Bousqueta ve diğer Avrupalı yazarların çalışmalarına da itibar etmiştir (Karčić, 2006:44).

Çemerliç bir hukuk profesörü olarak eserinde hilafetin kaldırılması meselesi üzerinde de durarak bu kurumun İslam dünyasında zaruri bir ihtiyaç olduğuna ancak onun yenilenmesine gerek bulunduğuna vurgu yapmıştır. Hilafet meselesi üzerinde yazdığı eser 1942 yılında yayımlandığında II. Dünya Savaşı dönemine denk geldiği için o sırada Bosna-Hersek Müslümanlarına karşı yapılan katliamları Boşnakların sahipsiz olmasına bağlamıştır. Bosna-Hersek'te olduğu gibi tüm dünyada yaşayan Müslüman azınlıkların hilafeti kendi haklarını savunan kurum olarak görüp düşman saldırılarından kendilerini koruyacağı için bu kurumun yenilenmesinin gerekli olduğu düşüncesi öne çıkmıştır.

Hilafetin yenilenmesine yönelik tarihî durum hiçbir şekilde uygun olmadığı için Müslüman aydınlar, millî devlet çerçevesinde dinî ve siyasi yapılanma konusunu öne çıkarmış; bu durum en sonunda İslam dünyasının gerçeği de olmuştur. Bosna-Hersek basınında hilafet konusunda 1970 yılında daha ciddi bir makalenin çıkmasıyla bu konudaki tartışmalar sona ermiştir (Karčić, 2006:47).

2.2. Abdurahman Meşiç

Bir diğer Bosna-Hersekli yenilikçi olan Abdurahman Meşiç, Türklerin hilafeti kaldırmasının kendilerini ilgilendiren bir mesele olduğu görüşündedir. O, bu konuya inkılapçı Türk aydını gibi bakmaktadır. Kemal Paşa hilafeti, İslam'a ve Müslümanlara zarar vermek için değil İstanbul'daki sarayında devamlı oturmak için Türkiye'nin işgalinde Yunanlar ve İngilizlerle birlikte çalışan adamları iktidarda görmek istemediği için, milletin arzusu üzerine kaldırmıştır.

Mustafa Kemal'in en önemli inkılaplarından biri olan hilafetin kaldırılmasını Meşiç, Müslümanlara yapılan kötülük değil müspet bir gelişme olarak görür, bu konuda şu şekilde açıklamada bulunur:

“Sonuçta Türkiye’de laiklik denilen devlet yönetiminin şekline rağmen İslam ne ise o şekilde kalmıştır. Devlet, hem din görevlilerine maaş ödemiş hem de yüksek dinî eğitim kurumları ve camilere bakma sorumluluğunu üzerine almıştır. Kesinlikle bizden daha düzenli olarak camilerde ibadetler yapılmaktadır. Bugünkü Türk yönetimine genel olarak yönlendirilen itirazların gerekçesi yoktur.” (Meşiç; 1932-1933:94-95).

Meşiç, yaşadığı ülkenin yönetim sistemini ve o sistemde bulunan Müslüman halkın özellikle ulemanın durumunu göz önüne alarak Türkiye’de yapılan dine yönelik inkılapların bu ülkede yaşayan Müslümanların durumunu olumsuz etkilemediğini ve Bosna Müslümanlarının durumu ile hiçbir şekilde kıyaslanmayacağını söylemek istediği anlaşılmaktadır.

2.3. Osman Nuri Hacıç

Bosna’da iyi bir eğitim aldıktan sonra önce Hırvatistan’da ardından Avusturya’nın başkenti Viyana’da okuyan, Batı uygarlığından etkilenerek yenilikçiler arasına katılan Osman Nuri Hacıç Pelidija, 1998:512). Mustafa Kemal Paşa’nın inkılapları o kadar cesurca, ciddi ve akıllıca yapıldığını, tüm maddi manevi ve kültürel alanları kapsayarak Avusturyalı bir devlet adamının Osmanlı Devleti için kullandığı “Boğaz hastası” tabirini temelden yok ettiğini savunmuştur.

Hacıç, Atatürk’ün Türk milletinin kurtarıcısı olduğunu, onun için aydınların onun inkılaplarını benimsediğini; *“İrticacıların ayaklanmasına rağmen Türk aydınları ve halkı Atatürk’te inkılapçı ve kurtarıcı bir ruh bulduğunu Türk aydınları ve bürokratlarıyla yaptığım görüşmelerden anladım.”* sözleriyle vurgulamıştır (Hadžić, 1930:74).

Osmanlı Devleti'nin tamamen parçalanmış durumda iken siyasi ve ekonomik alanda oldukça zayıf bir konumda bulunan halifenin “*devlet gemisinin*” batmasını seyrettiği bir sırada Türk milletini ayağa kaldıran sadece Mustafa Kemal Paşa olmuş; bunun için onun yaptığı inkılaplarına Türk milletinin minnettar olduğunu ifade etmiştir.

2.4. Edhem Bulbulović

Edhem Bulbulović'in kaleme aldığı “*İslam kongresi ve hilafet meselesi*” başlıklı broşürü (1926) Bosna'daki dinî yenilikçilerin bakış açısını biraz daha net göstermektedir. Bu yazar, bir taraftan tarihsel olarak hilafete dinî ihtiyaçtan ziyade devletin ihtiyacı olduğunu savunmakta diğer taraftan siyaseti din ile iç içe bulunduran bir müessese olarak görmektedir. Bunun için hilafet, “Müslümanların hayatında gelişmeyi mahvetmeyi” önleyen bir unsurdur. Türkiye’de feshedilişini ise övülmeye layık bir olay olarak görmektedir. Ancak bugünkü İslam anlayışının uzun süre devam etmeyeceğini tahmin ederek yeniden düzenlenmiş şekliyle hilafetin yenilenmesini savunmuştur. Ona göre bu müessese, Müslümanların manevi birliğinin canlı bağlantısıdır. Öyle ise hilafetin sosyalleştirilmiş, depolitize edilmiş ve demokratikleştirilmiş olması gerekmektedir. Bu şekliyle hilafet teşkilatı ve işlevi Vatikan’daki papaya benzeyecektir.

Hilafet meselesi ile ilgilenenlerden Prof. Dr. Fikret Karçîç’in dünyevi inkılapçılar kategorisine koyduğu Bosnalı ilk insan olan Edhem Bulbulović, “*İslam Kongresi ve hilafet meselesi*” adlı broşürünü tekrar hilafetin yenilenmesi ile ilgili İslam Kongresinin düzenlendiği sırada (Mayıs 1926) Kahire’de yazmıştır.

Bulbulović, hilafetin yenilenmesi için çaba göstermiş fakat sadece dinî kurum sıfatıyla ırk, yer ve zamana bağlı olan siyasetten uzak olmasını istemiştir. Ona göre egemenliğin kaynağı milletin iradesidir. Hilafet kurumu siyasetin içinde bulunduğu dönemlerde hilafet Müslümanlara çok zarar vermiştir. Bu yüzden İslam tarihinde ilk defa Müslümanların uyum ve birliği bozulmuş; bundan dolayı Müslümanlar Hariciye, Yezidiler, Rafidiler, Aleviler, İmamiler, İdrisiler, İsmaililer gibi çeşitli gruplara ayrılmıştır.

Bulbulović, Atatürk’ün böyle bir hilafeti kaldırmakla övgüye değer büyük bir iş yaptığını şiddetli bir şekilde iddia etmektedir. Diğer taraftan halife unvanını Katolik dünyasındaki papa ile aynı seviyeye koyarak iktidar ve siyaset üzerinde hiçbir etkisi olmaksızın halifeyi sadece ruhani bir lideri olarak tanımlayarak: “*Vatikan için papa ne ise halife İslam dünyası için aynı olmalıdır.*” yargısına varmaktadır.

2.5. Maksim Svara

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilanından on yıl sonra yapılan inkılaplar üzerinde değerlendirme yapan Maksim Svara (Svara, 1933:120). *Novi Behar* gazetesindeki “Türkiye Cumhuriyeti’nde On Yıl” başlıklı yazısında: “*Türk milletinin hayatın yeni bölümüne başladığı 29 Ekim 1933 yılında tam on sene dolmuştur. Mustafa Kemal, milleti felaketin uçurumuna getiren, milletin kaderini yönetmeye layık ve kabiliyetli olmayan bir hanedanlığı tahttan indirmiştir. On sene önce bugün Büyük Millet Meclisi Ankara’da Cumhuriyeti ilan etmiştir. Şehvet, hırs ve diğer tutkularla bozulmuş bir hanedanlık yerine yeni bir güç, yeni bir etken; “Millet” getirilmiştir. Böylelikle Türk milletine, egemenlik hakkını kullanma imkânı verilmiştir*” (Svara, 1933:120), cümlesiyle Türk milletinin Osmanlı hâkimiyetinden kurtulduğunu söylemiştir. Yazarın Müslüman olmadığı göz önüne alınırsa yapılan inkılaplara olumlu bakması yersiz de değildir.

Svara, Atatürk’ün Türkiye’yi laiklikle yönetilen bir İslam ülkesi haline getirdiğini, buna rağmen Türklerin bir İslam milleti olduğunu vurgulamaktadır. Diğer taraftan Türkiye’nin yeniden heybetli doğuşunun Müslümanları etkilediğini, bugün tüm İslam dünyasının bu eşsiz örneği alması gerektiği yorumunu yapmıştır” (Svara, 1933:121).

Svara, kitabının “*İnkılaplar*” bölümünde hilafetin uluslararası bir hususiyete sahip olmasının Türkiye’yi sıkıntıya soktuğunu ve Atatürk’ün yaptığından başka bir çare olmadığını belirtmiş; Bosna-Hersek Müslümanlarının hilafet konusunu eleştirmelerine karşı çıkmış: “*Bosna-Hersek Müslümanlarının Türkiye’deki hilafet ile uğraşacaklarına kendi devletlerinin kaderi ve geleceği ile uğraşsalar daha faydalı olacağını, İslam camiasının hiçbir zaman sıkıntıda olmadığını zira ‘bütün Müslümanlar kardeştir’ genel kuralının her zaman geçerli olduğunu ve her Müslüman cemiyetinin kendi işini kendisinin düzenleyeceğini*” (Svara, 1931:98), vurgulamıştır.

Svara, Bosna Müslümanlarına model olarak sunmaya çalıştığı inkılaplardan en çok beğendiği şeyin hilafetin kaldırılışı olduğu, Bosna’da yaşayan üç din mensubunun bir arada barış içinde yaşayabilmesinin ancak Bosna’da da laikliğin uygulanması ile mümkün olabileceğini, bunun için hilafetin kaldırılışının olumlu bir adım olduğunu değerlendirmiştir.

Svara, hilafetin kaldırılmasının nasıl gerçekleştirildiğini üst düzey yetkililerden öğrendikten sonra Türkiye’nin yeni yönetiminin bu kararının hiç de şaşırtıcı olmadığını dile getirmiştir.

2.6. Munir Şahinović Ekremov

Munir Şahinović Ekremov (Hasanbegović, 2008:930), Atatürk’ün yeni millet ve vatandaşlığı oluşturduktan sonra Osmanlı Devleti’nden kalma bir kurum olan hilafeti kaldırmasının yerinde olduğunu söylemektedir. Ona göre Cumhuriyet’in ilanına kadar devlet şuru olarak Türkler için din ve halife önemli idi. Çünkü Türkiye’nin var oluşu ancak bu iki unsurdan ibaret olduğu düşünülmektedir. Daha çok Osmanlı Devleti’ni ön plana çıkaran bu fikir, Türkleri diğer dünya Müslümanlarıyla gerçek dışı temalarla bağlıyordu. Türkler, hilafet olmadan İslam’ın olmasının da mümkün olmayacağı kanısında idiler. Böyle bir düşünce varken modern milliyetçilik ortaya çıkmazdı. Atatürk, kuracağı cumhuriyetin millî temeller üzerine kurulması gerektiği kararını aldığı anda hilafet düşüncesini yok etmiştir. Bunun için önce Vahdettin’i (1918-1922) kovmuş, halife Abdülmecit Efendi’yi (1922-1924) halifelikten almış; arkasından hilafeti kaldırmıştır. Böylece dünyada İslam’ı siyasi sorumluluktan kurtarmış; diğer İslam ülkelerinin kaderi ile ilgilenmeye son vermiştir.

Atatürk’ün hilafeti kaldırma konusuna destek veren Munir Şahinović Ekremov görüşlerini; “*Müslüman kardeşlerimizin özgürlüğünü istemekteyiz. Onlar için yapacağımız hepsi budur. Her hangi İslam birliğine karşıyım, Türk ideallerinde kalmamız gerekir. Siyasetimizi yanlışsana üzerinde değil gerçekler üzerinde kurmamız gerekmektedir.*” (Şahinović, 1939: 13), cümleleriyle bitirmektedir.

Sonuç

Türk inkılaplarından en önemlisi olan hilafetin kaldırılmasının Bosna’daki etkileri, diğer birçok İslam ülkelerinden farklı değildir. Bosna-Hersek basınının Türkiye’de gerçekleştirilen hilafetin kaldırılmasına gösterdiği alaka seçicidir. Bununla birlikte hilafetin kaldırılması konusundaki fikirler, hayranlık, tasdik ve yerinde bulmakta, kuşkuculuk, reddetme ve suçlamaya kadar uzanmaktadır. Hilafetin kaldırılmasına yönelik olumsuz tavır *Hikmet* dergisinde en belirgin olarak görülebilir.

Bosna-Hersek basınında hilafetin kaldırılmasına dair yapılan ağır tenkitlere karşın Türk milletine eleştiri yapılmamıştır. Aksine Türklerin İslamiyet’e sadakatli oldukları belirtilmiştir. Bazı örneklerde Türkler merhametsiz iktidarın kurbanı olarak gösterilmişlerdir.

Atatürk’ün düşünce yapısı konusunda 1924-1939’lardaki gazete, dergi ve kitaplarda Bosna’daki İslamcı kısım tarafından çok ağır tepkiler verildiği görülürken diğer taraftan Avrupa’nın etkisindeki yenilikçilerin olumlu görüşler sergiledikleri görülmektedir. Gayrimüslim olan üçüncü

grubun görüşlerini *Novi Behar* dergisinin yazarı Maksim Svava ortaya koymuş; hilafetin kaldırılmasını tamamen olumlu olarak değerlendirmiştir.

Bütün olarak bakıldığında Bosna basınındaki tepkiler gelenek ile hilafetin kaldırılmasına karşı çıkma arasında kalan bir cemiyyeti yansıtmaktadır. Halifelikle ilgili tartışmalarda bir yanda milliyetçi kalıplar diğer yanda da millet dışında Müslüman camiasından kaynaklanan ülküler birbiri ile örtüşmektedir. Yeni ile gelenekselin birbirine tesiri dergiden dergiye değişmektedir. Bu da Bosna basınının plüralist bir matbuat olduğunu gösterir. Hilafetin lehinde ve aleyhinde söylenenler çağdaş İslam telaffuzunda anlatılanlarla aynı tarzda ele alınmıştır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Arnold, T. W. (1964). "Halife", *TDV DİA*, C. V, İstanbul, s. 148-155.
- Avcı, Casim -Azmi Özcan (1998). "Hilafet", *TDV DİA*, C. XVII, İstanbul, s. 539-553.
- Bulbulović, N. Edhem. (1939). *Turci i razvitak turske drzave sa uvodom u kulturnu i politicku povijest Islama*, Štamparija Bosanska pošta, Sarajevo.
- Dzulinić, Ferdo. (1961). *Jugoslavija između dva rata*, Zagreb. s. 406-409.
- Dervisević, Haris. (2014). "Sarajevski Kaligrafski Kruzok", *Savremene Percepcije Kulturnog Naslijeđa Austro-Ugarske u Bosni i Hercegovini*, Sraybosna 22 Kasım Sempozyumu.
- Lewis, Bernard. (1984.) *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (çev. Metin Kırıttı), TTK Basımevi, Ankara.
- Mulalić A. Mustafa. (1936). *Orijent na Zapadu, Savremeni kulturni i socijalni problemi Muslimana Jugoslovena*, "Kemalizm", Beograd, s. 431-460.
- Pelidija, Enes. (1998). "Hacı Osman Nuri", *TDV DİA*, C. 14, s. 512-513.
- Seyhan, Salih-Hakan Temiztürk-Senada Dizdar. (2016). *Osmanlı Dönemi Bosna Basın Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.
- Svava, Maksim. (1931). *Gazi Mustafa Kemal-Paşa: Njegov život i djela*, Islamska Dionicka Štamparija, Sarajevo.

Dergiler ve Gazeteler

- Alibegović, Esadbeg. ((1937). "Kemalistička Turska i njezin vođa Gazi Mustafa Kemal Atatürk" *Gajret*; 18,12, s. 214; 18,14
- Bajraktarević, Fehim. (1937). "Utisci s kongresa u Dolmabahçi: Šef države Kamal Atatürk prisustvovao je svakog dana i prije i poslije podne, sjednicama kongresa", *Gajret*: 18,14
- Bjelovac, Hifzi A. (1933). "Preobrazenja jednog naroda", *Političko društveni stručan časopis Život i Rad*; 17,104, Beograd, s. 1480-1490,
- Borojević, Milo. (1938). "Gazi Mustafa Kemal-Paşa Atatürk", *Novi Behar*; 12,7-14, s. 117-122.
- Bulbulović, Edhem. (1938). "Mustafa Kemal", *Jugoslovenski List*; 21, 266.
- Bušatlić, Ayni Abdulah. (1932). "Kemalizam i islamski svijet", *Hikmet*, 3, 35.
- Čaušević, Ismail Hakki. (1960). "Istorijski govor Gazi Mustafe Kemala Ataturka", *Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva*; 11,1- 3.

- Čemerlić, Hamdija. (1942). "Hilafet, Vjersko jedinstvo Muslimana" *El-Hidaje*, S. 4-5, s.82-89.
- Čokić Ibrahim Hakki. (1934). "Iz turskog svijeta" *Hikmet*; 5,54 (1933) s. 190-192; 5, 55.
- Čokić Ibrahim Hakki. (1933). "Iz turskog svijeta" *Hikmet*, 4, 45.
- Čokić, Ibrahim Hakki. (1929). "Jedan pogled na turske protuislamske reforme" *Hikmet*; 1,4 s. 116-119; 13 s. 142-146; 1,6 s. 178-182; 1,8-9, s. 260-262; 1,10-11, s. 314-320; 2,15 s. 81-89.
- Dječji Novi Behar*. (1939). "Gazi Kemal Atatürk" *Prilog Novom Beharu*; 7, 7, 14.
- Ebul, Muhsin. (1935). "Kemal" Atatürk a ne "Kijemal" *Hikmet*; 6, 3.
- Hadžić, Osman Nuri. (1930). "Nova Turska", *Gajret*,11,5 (1.03.1930), s. 73-75. "Kako stoji kemalistički režim u Turskoj", *Hikmet*, 2,17 s. 155-158; 2,18.
- Hasanbegović, Zlatko. (2008). "Muslimani u Zagrebu 1878-1945" *Društvena Istarzivanja*, Zagreb Yıl. 17, S. 4-5 (96-97), s. 929-945.
- Humo, Hamza. (1933). "Jugoslovenska pošta" na proslavi 10-godisnjice Kemalove Turske: Novi život na rusevinama Otomanskog carstva", *Jugoslavenska Pošta*, 5,1354; 5,1358; 5,1360; 5, 1363; 5, 1364.
- Jahjazić.(1933) "Kemalističke vjerske reforme: Odgovor Miljku Karaću i njegovim istomisljenicima", *Hikmet*; 4, 46.
- Karčić, Fikret. (2006). *Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu*, S. 11, Sarajevo,
- Mešić Abdurahman. (1932). "Kemal Paša-Islam", *Novi Behar*, 6,7-8.
- Pašić, Nuriya. (1932). "A. Kemal-paša i mi" *Novi Behar*, 6, 4-5.
- Purivatra, Atif. (1999). *Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Sarajevo.
- Resulović, Mustafa. (1984). "Šezdeset godina Republike Turske", *Pregled*, 74,5, s. 611-623.
- Šahinović, Ekremov Munir. (1939). "Turska Danas i Sutra: Presjek kroz život jedne države, Kemal, Životni put jednog genija, " *Muslimanska Svijest*, Sarajevo, s. 13-78.
- Svara, Maksim. (1933). "Deset godina Turske Republike" *Novi Behar*; 7,8-9-10.
- Svara, Maksim. (1932). "Kemal-paša i svijet", *Novi Behar*, 6, 6.
- Timofejev, J. Aleksej. (2010). *Rusi i Drugi svetski rat u Jugoslaviji*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, s. 137-139. *Život i Rad*; S. 17, s. 1291-1301.